

STUDIA

**IN HONOREM
PROFESSORIS
BORISI BORISOV**

VELIKO TURNOVO

MMXVI

Редакционна колегия:

Проф. д-р Борис Д. Борисов

Д-р Жулиета Гюлева

Докт. Пламен Дойчев

М-р Величка Мартинова

Съставител и гл. редактор: проф. д-р Борис Д. Борисов

© Авторски колектив, 2016

© Борис Д. Борисов, съставител и гл. редактор, 2016

© Стоян Донеv, художник на корицата, 2016

© Издателство „ИВИС“, 2016

гр. Велико Търново, ул. „Теодосий Търновски“ 25Е

ISBN 978-619-205-041-2

ВТУ „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

КАТЕДРА „АРХЕОЛОГИЯ“

ПРОФ. Д-Р БОРИС Д. БОРИСОВ
УЧЕНИЦИ И ПРИЯТЕЛИ

ВТУ „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“ И БЪЛГАРСКАТА АРХЕОЛОГИЯ

2

Издателство „ИВИС“
Велико Търново, 2016

Проф. д-р Борис Д. Борисов

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор – проф. д-р Борис Донев Борисов.....	15
Проф. д-р Борис Донев Борисов – методично, отговорно и на ниво в българската средновековна археология. Проф. д. и. н. Георги Атанасов	21
Библиография на проф. д-р Борис Д. Борисов Prof. PhD Boris D. Borisov. Bibliography	33
Борис Д. Борисов. Археологическата култура през периода на византийското владичество в българските земи (XI–XII в.) Boris D. Borisov. The archaeological culture during the period of the byzantine domination over the bulgarian lands (11 th –12 th centuries).....	41
Алексей А. Тишкин. О модели системного структурирования исторического процесса Alexey A. Tishkin. About the model of system structuring of historical process.....	105
Праисториците	
Васил Николов. За ямите, къщите и гробовете в неолитната древност Vassil Nikolov. On pits, houses and graves in the Neolithic.....	117
Веселина Вандова. Нови проучвания на неолитни обекти в долината на Струма Veselina Vandova. New researches on neolithic sites along the Struma river valley.....	121
Иван Суванджиев. Орнаментиране с органични вещества през неолита Ivan Suvandzhiev. Decoration with organic substances during the neolithic.....	139
Росица Христова. По въпроса за появата на дракона в Китайската култура според най-ранните археологически данни Rositsa Hristova. On the issue of the appearance of the dragon in Chinese culture by earliest archaeological evidence	167
Bisserka Gaydarska and John Chapman. Nine questions for Trypillia mega-site research Бисерка Гайдарска и Джон Чапман. Девет въпроса за Трипилие – селищата гиганти	179
Тодор Вълчев. Антропоморфна пластика от селищната могила Ясъ тепе до с. Кабиле Todor Valchev. Anthropomorphic plastic art from the settlement mound Yasa tepe near the village of Kabile.....	199
Стефан Александров, Иван Панайотов. Могилни гробове от ранната бронзова епоха в района на енергийния комплекс „Марица-изток“ Stefan Alexandrov, Ivan Panayotov. Earley bronze age barrow graves in the region of “Maritza-Iztok” energy complex	207

Мартин Христов. Медна брадва тип Видра от фонда на НИМ	
Martin Hristov. Copper axe Vidra type from NMH	215

Античниците

Hristomir S. Hristov. Die kriegler von Riace. Überlegungen zur rekonstruktion und interpretation	
Христомир С. Христов. Воините от Риаче. Размисли относно реконструкцията и тълкуването.....	221

Михаил Любичев. О двух методах построения культурной истории днепро-донецкой лесостепи римского времени	
Michail Ljubičev. Zwei methoden zur rekonstruktion der kulturgeschichte der Dnepr-Donce-Waldsteppe in der römischen kaiserzeit.....	235

Румен Иванов. Бележки към военната история на Монтана	
Rumen Ivanov. Notes on the military history of Montana.....	251

Стилиян Иванов. Приставка за грънчарски кръг от римската епоха	
Stiliyan Ivanov. Attachment for potter’s wheel from roman period.....	255

Калин Чакъров. Римска, късноримска/ранновизантийска и средновековна керамика от Анхиало	
Kalin Chakarov. Roman, late roman/early byzantine and medieval pottery from Anchialus.....	261

Венко Иванов. Накрайник от ножница на меч от римската епоха във фонда на РИМ – Плевен	
Venko Ivanov. Tip of sword scabbard from roman period in RHM – Pleven	275

Атанас Атанасов. Зидан римски гроб западно от бул. „Отец Паисий” в Стара Загора	
Atanas Atanasov. Built roman grave west from Otets Paisii Blvd., Stara Zagora.....	281

Мария Камишева. Производство на вар в Старозагорско през късната античност	
Mariya Kamisheva. Lime production in the region of Stara Zagora during the late antiquity.....	287

Митко Маджаров. Нови данни за термите на Диоклецианополис в Тракия	
Mitko Madzharov. New evidence about the thermal baths of Diocletianopolis in Thrace	295

Венцислав Динчев. Градът и църквата през късната античност. Архитектурни и градоустройствени измерения	
Ventzislav Dintchev. The town and the church during the late antiquity period. Architectural and urban dimensions	309

Пламен Дойчев. Ранновизантийската крепост до с. Дядово, Новогагорско – реконструкция на строителния процес	
Plamen Doichev. The early byzantine fortress near Dyadovo, Nova Zagora region – re-creation of the construction process	325

Георги Атанасов. Късноантично укрепление (refugium) от IV–V в. под средновековната крепост “Картал кале” от X в. до с. Руйно, Силистренска област	
Georgi Atanasov. 4 th –5 th century late antiquity fortification (refugium), situated under the ‘Kartal kale’ fortress from the X century near Ruino village, Silistra region	335
Сергей Торбатов. Градищата край Крепча	
Sergey Torbatov. The hill-top fortifications near Krepcha.....	347
Andrzej B. Biernacki, Elena Klenina. The image of the Good Shepherd in the early christian sculpture of Chersonesus	
Андржей Биернацки, Елена Кленина. Образът на Добрия Пастир в раннохристиянската скулптура в Херсонес.....	371
Marina Onchevska Todorovska. Characteristics of late antique pottery in Macedonia (4 th –6 th century AD)	
Марина Ончевска Тодоровска. Характеристика на късноантичната керамика от Македония (IV–VI в.)	385
Милен Николов. Късноантичен глинен унгвентарий от разкопките на Акве Калиде	
Milen Nikolov. Late antique ceramic unguentarium found during excavation of Aquae Calidae.....	395
Никола Русев. Некрополите на Марцианопол през късната античност	
Nikola Rusev. The Necropoleis of Marcianopolis in the late antiquity.....	399
Средновековците	
Florin Curta. Burial in early medieval Greece: on ethnicity in byzantine archaeology	
Флорин Курта. Погребалният обред в ранносредновековна Гърция: Проблемът за етносите във византийската археология.....	419
Ирина Скирда. Болгарская проблематика и М. С. Дринов на XII археологическом съезде в Харькове	
Irina Skirda. The bulgarian problems and Marin Drinov at the 12 th archaeological congress in Kharkov	449
Валерий Скирда. Попытки определения этнического состава населения салтовской культуры в первые десятилетия ее изучения	
Valerij Skirda. The attempts to define the ethnical structure of the population of the saltov culture in the first decades of its studying	453
Иван Т. Иванов, Мариана Минкова. Върху значението на названията оногхонтор-българ и утигур	
Ivan T. Ivanov, Mariana Minkova. On the semantics of apperations onoghontor-blgar and utigur	459
Валерий С. Флёрв. Семикаракорская крепость хазарского каганата	
Valerij. S. Flyorov. Semikarakorskaya fortress of the khazar kaganate.....	469

Владимир Колода. Жилища летописных Северян на городище Мохнач кък пример контактов Восточных славян и населения Хазарского каганата Vladimir Koloda. Dwellings of the chonical Severians on Mokhnach hillfort as an example of contacts of the East slavs and the Khazar kaganate’s people	481
Виктор И. Квитковский. Захаронения животных на селище Салтово-маяцкой культуры Пятницкое I Viktor I. Kvitkovskiy. The burials of animals of Pyatnitskoye I settlement of Saltov-maiaki culture	497
Олег Бубенок. Иранский компонент в составе племен протоболгар (социальный аспект) Oleg Bubenok. The iranian component in the pro-bulgarian tribes (social aspect).....	509
Валери Йотов. <i>Σαλτσάριον / saltsaria</i> (IX–XI в.) от морското дъно недалеч от Бяла, Варненско Valeri Yotov. <i>Σαλτσάριον / saltsaria</i> (9 th –11 th century) from the seabed near Byala, Varna Region.....	521
Станислав Станилов. Бележка към проблема за началото на Плиска Stanislav Stanilov. A note to the issue regarding the establishment of Pliska	529
Павел Георгиев. “Милеоните в Тракия”. Нова идентификация и локализация Pavel Georgiev. “Mileons in Thracia”. New identification and localisation.....	539
Борис Д. Борисов. Отново за характера на средновековното селище „Гледачево 1“ или за „плитката вода“ Boris D. Borisov. Once again about the nature of the medieval settlement of “Gledachevo 1” or the so-called “shallow water”	549
Камен Станев. По въпроса за датата на средновековния некропол върху Епископската базилика в Пловдив Kamen Stanev. About the chronology of the medieval necropolis above the Episcopal basilica in Plovdiv	557
Весна Бикич. Керамика със слюдесто покритие: нов поглед към находките от Централните Балкани Vesna Bikić. Pottery with micaceous slip: new insights into the Central Balkan evidence.....	563
Величка Мартинова, Мария Камишева. Глазирана керамика от XII в. от обект УПИ XI-540, кв. 43 Б, ул. „Д. Наумов“ № 100 в Стара Загора Velichka Martinova, Marija Kamisheva. The glazed pottery from the XII century from the site, situated on “D. Naumov” Str. N 100 in Stara Zagora	571
Павлина Владкова. Новооткрита тока за колан със зооморфни изображения Pavlina Vladkova. Newly found belt buckle with zoo-morphic images.....	583

Иван Джамбов. За едно рядко бронзово украшение – амулет	
Ivan Djambov. Rare bronze adornment – amulet.....	589
Валентин Плетньов. Епархиите в североизточните български земи в изворите от X–XII век	
Valentin Pletnyov. The eparchies in northeastern bulgarian lands in writing sources from 10 th –12 th c.....	593
Анна Кочкина, Дмитрий Сташенков. Клад ювелирных украшений волжских болгар на Самарской луке	
Anna Kochkina, Dmitry Stashenkov. The treasure jewelry of the volga bulgarians on the Samarskaya luka	605
Вадим В. Майко. Кухонная керамика Восточного Крыма второй половины X–XIII вв.	
Vadim V. Majko. Kitchen ceramics of East Crimea of the second half of 10 th –13 th centuries.....	615
Ирина Тесленко. Керамика замка Фуна (Крым), (Краткая характеристика комплекса)	
Iryna Teslenko. Pottery from Castle Funa (Crimea)	641
Сергей Бочаров. Поливная керамика рубежа XIII–XIV вв. по материалам археологических исследований поселения Посидима (Юго-Восточный Крым).	
Sergei Bocharov. Glazed pottery of the age 13 th –14 th centuries, from archaeological excavations of the Possidima settlement (South-East Crimea)	655
Владимир Коваль. Особенности керамического производства Северо-восточной руси в золотоордынский период	
Vladimir Koval. Characteristic of ceramic production in North-eastern rus' in the golden horde period	669
Pavel Murdzhev. The rise of Towns in the byzantine and bulgarian lands, thirteenth to fourteenth century	
Павел Мурджев. Подем на градовете от българските и византийските земи през XIII и XIV в.	683
Деян Рабовянов, Пламен Дойчев. Реконструкция на архитектурния облик на жилищния квартал върху южната тераса на крепостта Трапезица	
Deyan Rabovyanov, Plamen Doychev. Reconstruction of the architectural appearance of the residential quarter situated on the south ledge of Trapezitsa fortress	703
Александра Петрова. Средновековен некропол в двора на начално училище „Св. св. Кирил и Методий”, град Оряхово, област Враца	
Aleksandra Petrova. A medieval necropolis in the courtyard of primary school „St. Cyril and Methodius” in the town of Oryahovo, Vratsa district.....	717
Георги Владимиров. Още веднъж за т. нар. „харонов обол” в културата на Второто българско царство	
Georgi Vladimirov. Once again about the so-called ‘charon’s obol’ in the culture of the Second bulgarian kingdom.....	725

- Мирко Робов.** Некрополът до църква № 3 на Трапезица
Mirko Robov. Necropolis at church № 3 on Trapezitsa 741
- Владимир П. Кирилко.** Главният храм Средновековной Алушты
Vladimir P. Kirilko. The main temple of the Medieval Alushta 751
- Диана Косева.** Неизвестен капител с двуглав орел от Двореца на Царевец
Diana Koseva. Unknown capital with a two-headed eagle from Tsarevets Palace 767
- Константин Тотев.** Още веднъж за мраморния релеф с ангел от Царевец
Konstantin Totev. Once more about the marble relief with an angel from Tsarevets..... 773
- Невян Митев.** Въоръжението от похода на Владислав Варненчик в Североизточна България през есента на 1444 година. Част първа (мечове, бойни ножове и шпага)
Nevian Mitev. The arms dating back to the crusade of Vladislav Varnentchik in Northeastern Bulgaria in the autumn of 1444. Part one (swords, battle knives and a rapier)..... 779
- Жулиета Гюлева.** Още веднъж по въпроса за архитектурните особености на Фируз бей джамия във Велико Търново
Julieta Guleva. Once again on the issue of architectural features of the mosque of Firuz Bey in Veliko Tarnovo 791
- Хитко Вачев.** Накити от некропола край храма „Св. Димитър” в Арбанаси
Hitko Vachev. Jewellery from the necropolis at the church of St. Demetrius in Arbanassi 797

Нумизматите и сфрагистите

- Иля Прокопов, Мариана Славова.** Монетното съкровище от с. Долно Ботево, Хасковска област – нови данни към датиране на късните тасоски имитации
Ilya Prokopov, Mariana Slavova. The monetary treasure from Dolno Botevo, Haskovo region – new data about the late tassos imitations’ date 815
- Николай Бояджиев.** Колективна монетна находка от с. Хвойна, община Чепеларе
Nikolay Boyadzhiev. A hoard of coins from the village of Hvoyna, municipality of Chepelare 825
- Иван Йорданов, Иво Топалилов.** Средновековни оловни печати от крепостта край с. Добри дол, Пловдивско
Ivan Jordanov, Ivo Topalilov. Medieval lead seals from the fortress near Dobri Dol village, Plovdiv region..... 831
- Николай Кънев.** Оловни печати от „Кастра Рубра“ край с. Изворово (Хасковска област), открити през 2014 година
Nikolay Kanev. Sceaux de plomb de „Kastra Rubra“ près du village d’Izvorovo (region de Haskovo), découverts en 2014..... 845

Георги Дзанев. Колективна находка на ранни османотурски акчета от землището на град Сеново, Русенско Georgi Dzanev. Coin hoard of early ottoman-turks akces by the lands of Senovo town, Russe district	851

Историците

Илия Г. Илиев. Един поглед към поучителните и похвалните слова на Климент Охридски (по повод 1100-годишнината от неговата кончина) Iliia G. Iliev. The laudations and sermons of St. Kliment of Ohrid. A point of view on occasion of the 1100 th anniversary of his assumption.....	859
Алмаз Р. Мухамадеев. Право Волжской Болгарии домонгольского периода: вопросы преемственности и рецепции Алмаз Р. Мухамадеев. Правото във Волжка България през домонголския период: проблеми на приемствеността и рецепцията	867
Васил Гюзелев. Три нови находки на Cera Zagora от 1319, 1354 и 1503 година Vasil Guzelev. Three new findings at Cera Zagora from 1319, 1354 and 1503	875
Авторите в тома	881
Съкращения	887

КЕРАМИКА СЪС СЛЮДЕСТО ПОКРИТИЕ: НОВ ПОГЛЕД КЪМ НАХОДКИТЕ ОТ ЦЕНТРАЛНИТЕ БАЛКАНИ

ВЕСНА БИКИЧ

(Археологически институт – Белград)

POTTERY WITH MICACEOUS SLIP: NEW INSIGHTS INTO THE CENTRAL BALKAN EVIDENCE

VESNA BIKIĆ

(Institute of Archaeology – Belgrade)

Summary: *Vessels with gold and silver slip make a particularly interesting group of Mediaeval Balkan pottery, not only for their characteristic features but for inspiring different questions on their origin and production in the eleventh and twelfth centuries. In addition to the finds from Bulgaria, this pottery is well-documented in the Central Balkans – better than it could be deduced from the distribution map only. The finds from both major (Belgrade, Braničevo, Niš) and minor settlements (Gamzigrad, Ribnica, Brza Palanka, Popovica), that is from fortresses and villages alike, testify to this group's presence in pottery repertoire of that time. Although much more numerous, finds from Bulgaria show a similar distribution pattern.*

Among the vessels with micaceous slip, jugs constitute by far the largest group; other forms appear only sporadically (Fig. 1). From what was published one can ascertain two different find categories: fine ware with relatively thin walls and red firing colour (Fig. 1 a-z) and coarse ware with a sandy texture and mica and quartz temper, brown-grey in colour (Fig. 1 ð-n). Silver and gold slip may vary in thickness, from almost transparent to intensive. Two decorative schemes can be observed in this pottery, brush-painted in red pigment – one consisting of spirals and garlands (Fig. 1 a-z), and the other of crossed lines and coloured fields (Fig. 1 ð-m). It thus appears that decorative concepts were intimately connected with distinct quality-groups.

Furthermore, some regularities can be observed in both the chronology and the distribution pattern of this pottery. During the first phase, roughly dated to the second half of the eleventh and the beginning of the twelfth century, pottery with micaceous slip represented one of the two 'foreign' groups of tableware (the other comprised green-glazed jugs). In the course of the second phase, around the middle of the twelfth century, these two groups were included in the standard pottery repertoire, together with sgraffito and champlevé plates and red burnished amphora-like jugs. Commonly found in pottery contexts, the slip-ware was obviously affordable to different social groups. Its distribution reveals good connections between the military camps and settlements and speaks of an active trade throughout the eleventh and twelfth centuries.

From all the analyses, it appears beyond any doubt that pottery with gold and silver slip was produced in Bulgaria. Judging by technological and stylistic features, it certainly came from several workshops, likely concentrated in one region – Thrace in southern Bulgaria. As the production was most intense in the eleventh and twelfth centuries, it can be most easily understood within the framework of the then-established Byzantine authority over the region. The progress in pottery production, not only in technological sense but in standardisation too, can be studied across the Balkans; it is also obvious if one observes ware with micaceous slip. To localise the workshops solely on the basis of archaeological evidence is not a trouble-free task; neither is to pass the judgement on production organisation. Large-scale petrographic and physical-chemical analyses could be of great help, especially if taking into account the finds from different regions and possible sources of raw material, i.e. clay.

Pottery with Micaceous Slip testifies to a developed interregional exchange. Its share in overall pottery production was significant, which is particularly striking in Byzantine military and Byzantinised settlement contexts. In that respect, one should underscore its formal and, to some extent, decorative similarities with contemporaneous and older red burnished pottery of Bulgarian provenance. Both groups' distribution areas share their western borders, which thus may be seen as delineating the interest zone of this cultural (if not political) milieu in the Central Balkans.

Translated by Ivan Bugarski

В средновековната керамика от територията на Балканите съдовете със златисто и сребристо слюдесто покритие заемат специално място. Тяхната особеност произтича именно от спецификите, които са различни до такава степен, че да показват характера и хронологията на археологическите контексти, в които се намират. Макар типът да се определя от блестящото слюдесто покритие, също толкова важен е и технологичният компонент, който се определя от структурата и цвета на керамичното тяло, както и от вида на червено рисуваната декорация. Заради всичко това, повече отколкото в други случаи, сборът от особености поставя въпроси за произхода на типовете, образците и местата на производство на тази керамика. Въпреки че тези въпроси са разглеждани доста пъти в научната литература, все още е останало място да се представят някои размисли за появата на керамиката със слюдесто покритие, които са свързани със значението на керамичните контексти, в които се появява, относно използването на мястото и ролята на находищата в системата на снабдяване и търговия. Доколкото в областта на керамоложкото изучаване на съдовете със златисто и сребристо покритие имат най-изразена полза за археолозите преди всичко от България и Сърбия, дотолкова моето лично обръщане към този керамичен тип има особена сантименталност, но и отговорност, тъй като е в чест на скъпия ни колега Борис Борисов, отличен познавач на средновековната керамика на Балканите.

Предложеният тук текст представлява резултат от работата по проекта „Процеси на урбанизацията и развитието на средновековното общество (Urbanisation Processes and Development of Mediaeval Society (№ 177021) на Министерството на просветата, науката и технологичното развитие на Република Сърбия.

* * *

В изучаването на керамиката със слюдесто покритие своеобразен печат и най-голям принос имат археолозите в България. Чрез прилежен анализ на откритите екземпляри от съдове до голяма степен са установени характерът на този тип керамика, хронологията и разпространението на съдовете (*Щерева И.* 1977; *Борисов Б.* 1992; *Чангова Й.* 1992; *Борисов Б.* 2002:149-153; *Shtereva I., M. Manolova.* 2001), така че добре познатите производствени маркери тук ще бъдат повторени съвсем бегло.

Хронологията на керамиката със златисто и сребристо покритие е в рамките на XI и XII в., като най-голямо количество находки са регистрирани на обектите в Южна България. Слюдесто покритие е констатирано върху всички използвани тогава форми съдове, но най-вече върху стомните, гърнетата и паниците. Разпознават се две подгрупи, условно обозначени като груба и фина, с разлики в състава (структурата) на суровината, формуването на крачно или ръчно колело, температурата на печене и качеството на покритието, в основата на което са слюда и кварц. Въпреки че са забелязани предпочитания по отношение на формите на съдовете на някои находища (*Борисов Б.* 2002:150), досега не са детайлно разглеждани моделите на разпространение, които биха изтъкнали повторемостта на технологично и декоративно ниво.

Един от важните въпроси се отнася до произхода на керамиката със слюдесто покритие и с този за употребата на блестящото покритие и червено рисуваната декорация върху съдовете от XI–XII в. Хипотезата на И. Щерева и М. Манолова (*Щерева И., М. Манолова.* 2001:61) за „източния произход“ на типа с първични находки от околностите на Самарканд (VI–VII в.) и решаващата роля на арменците от сектата на павликяните за по-късното му пренасяне на Балканите, преди всичко в района на Пловдив, не е без основание, с оглед на демографските промени в Южна България в края на X в., при все че ролята на участниците в павликянската секта по отношение на производството на керамиката не е съвсем ясна. От друга страна, появата на тези съдове в периода на управление на византийската администра-

ция и в район, близък до областите, принадлежащи изначално на Империята, насочва към предположението за значително влияние от този занаятчийски кръг (Борисов Б. 2002:153), преди всичко в неговото формиране и цялостна стандартизация. Във връзка с това е и организацията на производството, с работилници, които са предположени в Перник, Мелник, Сливен и Пловдив (Борисов Б. 1992:191-192; Shtereva I., M. Manolova. 2001:58).

Всички досегашни резултати представляват истински подтик за разглеждане на находките от други области на Балканите с цел да се създаде по-пълна картина на този керамичен тип с неговите формални, стилови и технологични параметри, разпространение, както и мястото и ролята му в стопанството на региона. Ослабяйки се на досегашните резултати, намерението ми е по този начин да изтъкна стопанския и обществен контекст, в който се появява керамиката с блестящо покритие на територията на централните Балкани, на базата на анализ на по-рано публикуваните находки от Белград (Букић В. 1990; Букић В. 1993/1994), Браничево (Поповић М., В. Иванишевић. 1988), Рибница (Minić D. 1974), Бърза Паланка (Ерцеговић-Павловић С., Д. Минуић. 1984:169), Поповица (Žeravica Z. 1974), Гамзиград (Јанковић Б. 1983) и крепостта Рас (Роровић М. 1999), а също и на неизвестен досега за научната общност материал от Нишката крепост, проучванията на която са осъществени от Археологическия институт в Белград и Народния музей в Ниш.

Керамиката с блестяща повърхност е добре позната от находищата на централните Балкани, въпреки че картата на разпространението ѝ не го показва в достатъчна степен. Скъпите брой от седем местонамирания, на които са регистрирани такива съдове, показва относително слабата проученост на територията на централните Балкани, може би и отчасти неразпознаването на тази керамика в ранните етапи на проучване. Впрочем, самият факт, че находки има както в големите средища, така и в скромни селища, съответно в крепости (Белград, Браничево, Ниш, Рас) и селски поселения (Рибница, Бърза Паланка, Гамзиград), показва нейното познаване и достъпност в ползването на керамичните съдове в това време. Подобен начин на разпространение, но със значително повече екземпляри, е констатиран и на територията на България (Борисов Б. 1992:188).

Между съдове със слюдесто покритие най-голямо е количеството на каните, докато останалите форми – гърнета, купи, паници, се появяват спорадично (обр. 1). Интересна картина, въпреки, представят особеностите на съдовете и представителството им в керамичните комплекси на находищата. От публикуваните находки според характеристиките им ясно се различават две групи: съдове с фина фактура, относително тънки стени и червен цвят при изпичане (обр. 1 а-г) и съдове с по-груба песъчлива фактура с добавка на слюда/кварцити, с тъмносив цвят на изпичане (обр. 1 д-п). Покритието със сребрист или златист блясък е с различна гъстота, така че на едни съдове е по-плътна и компактна, а на други по-рядко, почти прозрачна. Освен това, интензитетът на блясъка е отчасти свързан с цвета на съдовете, но също и с дебелината на нанасяне на покритието, като по правило е по-ясно видим върху съдовете, чийто цвят на изпичане е по-тъмен, т. е. тъмносив. Предвид значителната натрошеност на съдовете е трудно с увереност да се установи количественото съотношение между украсените и неукрасените екземпляри. В повечето случаи каните имат украса по тялото и дръжките, но доколкото от съдовете са запазени само устията, не може да се разбере дали върху слюдестото покритие са имали и рисуваната украса. Всъщност амфоровидната кана от крепостта Рас (обр. 1 н) е единственият екземпляр, за който със сигурност може да се каже, че не е била рисувана. Върху блестящото покритие украсата е рисувана с червен пигмент в няколко нюанса. В материала се разпознават две декоративни схеми: едната има в основата си спирали и гирлянди (обр. 1 а-о), а другата – кръстосани линии и щриховани полета (обр. 1 д-м, п). И в двата случая е рисувано с четка, със сигурна линия. Чрез предварителните физико-химични анализи, които за извършени само с материала от Браничево, са потвърдени предишни резултати, получени за проби от Перник (Щерева И. 1977:13), с тази

разлика, че е преценено, че температурата на печене за браничевските екземпляри е по-висока, около 900°C (*Holclajtner-Antonović I. et al. 2012:1104*).

Контекстуалният анализ на материала допълнително разкрива особености от областта на производството. Най-ранните находки на съдове със слюдесто покритие, датирани в рамките на XI в., и произхождат от крепостта Браничево (Мали град, обект Тодича църква). Регистрирани са гърнета и купи, покритието е предимно сребристо, а на някои е имало и следи от рисуване в червено мотиви. (Материалите ми бяха любезно предоставени от Д. Спасич-Джурич от Народния музей в Пожаревац, за което ѝ благодаря. В приблизително същото време, края на XI и първите десетилетия на XII в., такива съдове се появяват и в крепостта Рас. От общо седем амфоровидни стомни (два цели съда и фрагменти от други 5) само един (обр. 1 н) има груба фактура и тъмен цвят на изпичане. Същият този екземпляр е единственият, на който върху бялата ангоба освен покритие със сребрист блясък има също и украса, рисувана с червена боя (*Popović M. 1999: 237*, кат. № 331, обр. 194₁). Останалите фрагменти, имат върху повърхността си само златисто покритие (обр. 1 о), (*Popović M. 1999:237*, кат. № 332₁₋₅, обр. 194₂). Ситуацията в Белград е по-различна именно по отношение на връзката между хронологията, технологията и формите на съдовете. Всички кани имат сходни характеристики – фина фактура, тънки стени, червен цвят на лома, много рядко сив, а повечето имат рисувана в червено украса (*Бикић В. 1990:63-66*; *Бикић В. 1993:обр. 6₃*). На Белградската крепост съдовете със слюдесто покритие се появяват в контексти от втората половина на XII в. Същата датировка – в края на XII в., е предложено и за находките от подградието на крепостта Браничево (*Поповић М., В. Иванишевић. 1988:148-150*), от Рибница (*Minić D. 1974:64*, Т. IV_{2,3}), Поповица (*Žeravica Z. 1974:138*, Т. XII₅, XX_{1,3-6}). Важно е да се посочи, че в браничевското подградие по същото време се появяват съдове с червено изпичане с различно качество, фина фактура (обр. 1 б-в) и малко по-груби, с добавка на кварц (обр. 1 и), при което различният състав на керамиката има своето отражение и върху избора на форма и декорация (*Поповић М., В. Иванишевић. 1988:20-21*). Тази втора група, с груба фактура и линейна декорация, доста напомня на находките от Нишката крепост (обр. 1 д-з, к-м, п), чиято датировка е в рамките на XII в.

От посочените особености на съдовете със слюдесто покритие от централнобалканските области се обясняват някои тенденции, които са във връзка преди всичко с тяхната хронология, съответно и с посоките на разпространение. През XI в. находките в централните Балкани са спорадични и са представени само от няколко екземпляра от крепостите Браничево и Рас. Значително по-голямо е количеството и разнообразието на съдовете през втората половина на XII в. Във връзка с това би трябвало да се подчертае различното качество на продукцията от представените хронологически етапи. Съдейки от особеностите, екземплярите от първия етап показват най-голяма прилика с материала от Перник (*Щерева И. 1977:12-14*; *Чангова Й. 1992:103-110*, обр. 94₁₋₂), но украсата върху стомната от крепостта Рас, засега остава без паралел. Съдовете от втория етап, различаващи се помежду си по технология, форми и рисувана декорация, насочват към изработването им в най-малко три производствени средища. Докато за съдовете с рисуване линейни мотиви от Ниш може да се предположи, че са дошли от някоя от работилниците в Югозападна България (*Борисов Б. 2002:150*, обр. 127-128). Останалият материал от Подунавие в този смисъл остава без сигурно определение. Принципни прилики със съдовете от същия този регион на Югозападна България има група купи и чаши с мрежеста декорация от Браничево, както и единични находки от Белград. Всичките имат еднаква технология на изработване, сходен избор на рисуване мотиви, при това формите на съдовете в голяма степен се различават. От друга страна, за съдовете с фина фактура с рисуване спирали и гирлянди в публикуваната (достъпна) литература, не намирам паралели, които биха ни приближили към определяне произхода на производството им. Същото се отнася и за каните с канелирана шия (обр. 1 а), за които са

силно фрагментирано, което не може със сигурност да се твърди дали са били рисувани всички или само някои. Освен това, те принадлежат към отделна производствена група, заедно с находките от същото време в румънския дял на Добруджа (*Barnea I.* 1967:272, fig. 166; *Vilceanu D.* 1972:113, 114, figs. 49-50, XXVII₈; *Baraschi S.* 1989:189, 191, 195-196, figs. 4-5).

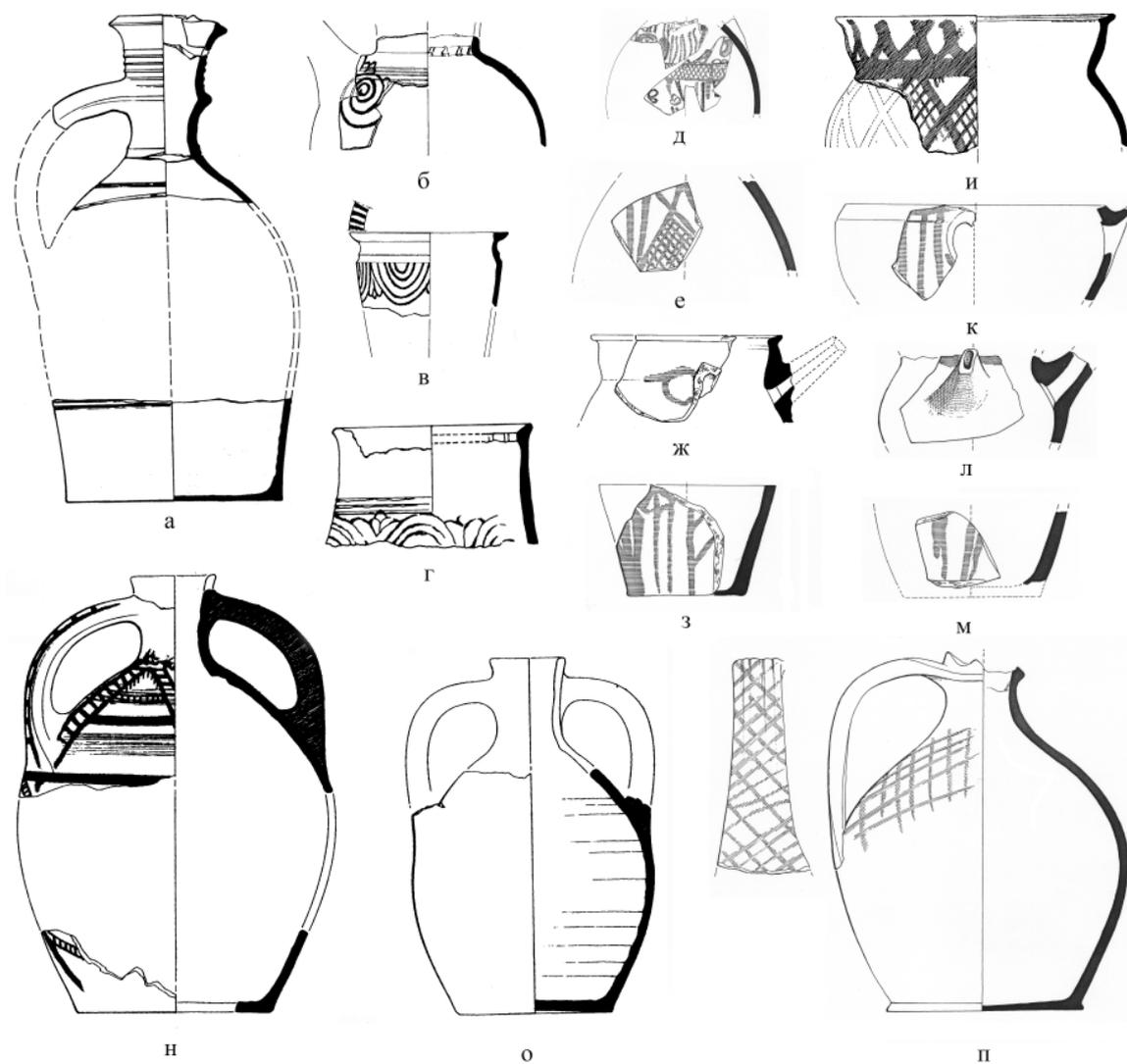
Съдържанието на керамичните комплекси, в които съдовете със слюдесто покритие представляват съставна част от инвентара на домакинството, също е индикативно за по-широко контекстуално разглеждане. През първия етап, датиран в рамките на втората половина/края на XI и началото на XII в., тези съдове представляват един от двата „чужди“ типа трапезна керамика. Другият съставят сиво изпечените, зелено глазирани кани (*Bikić V.* 2015:92-93). През втория етап, в средата на XII в., съдовете със слюдесто покритие се срещат, заедно със зелено глазираните кани, *сграфито* и *champlevé* паници, червено полирани стомни (*Bikić V.* 2015:93). Като се има предвид, че съдовете със слюдесто покритие се явяват в еднаква степен в укрепленията, крайградските средища и селища, тяхното присъствие става важно за определяне мястото на даден обект в стопанската система, особено за статута на поръчителя на конкретния тип продукция. В този смисъл, разпространението на находките изтъква добрата връзка на военните седалища и селищата в региона и активната търговска размяна през XI–XII в. Освен керамиката с блестящо покритие и трапезната керамика като цяло, това в пълна степен потвърждават находките от амфори, които представляват един от най-показателните маркери на византийската власт на Балканите. Важно е също така да се посочи, че съдовете със слюдесто покритие са обичайно съдържание на керамичните комплекси, достъпни за различни обществени групи.

От всички досегашни анализи, струва ми се безспорно, че керамиката със златисто и сребристо покритие е изработвана на територията на България. Според технологичните и стилови характеристики е ясно, че иде реч за няколко производствени средища, най-вероятно в един регион, и то в Южна България – Тракия. Тъй като производството е достигнало оптимален обем през XI–XII в., логично е да се предположи, че причина за формирането на производствения стил е установяването на византийската власт. Именно напредването на керамичното производство, не само в технологичен смисъл, но и по отношение на стандартизацията на съдовете, която е забележима на целия Балкански полуостров в това време (*Bikić V.* 2015:92-94), има ясно отражение и в случая с керамиката със слюдесто покритие. Трудно е да се установи със сигурност само на основата на археологически данни, било те и съдове, как е било организирано производството на съдовете и къде са били разположени работилниците. По-ясно решение в тази насока биха дали петрографски и физико-химични анализи, които би трябвало да се извършат върху голям брой проби, включващи съдове от всички области на разпространение на находките и потенциалните находища на суровина/глина. Известно е, впрочем, че съдовете със слюдесто покритие са надеждно свидетелство за развита междурегионална размяна. Техният дял в керамичната продукция на района е значим, особено като се разглежда репертоарът на трапезните съдове, които попадат в центровете и селищата, които са във византийската властова и стопанска система. Във връзка с това би трябвало да се подчертаят и формалните прилики със съвременните им, но и по-стари находки от червено излъскани съдове, които са също така с български произход (*Дончева-Петкова Л.* 1977:121-125). Покрай общите форми на съдовете, тези два типа имат и някои сходни украси. Поради това тяхното разпространение на територията на централните Балкани, по-специално корелацията с находките от червено излъскани кани, представлява не само индикатор за стопанските потоци, но може да допринесе за по-сигурното очертаване на границата между българския и византийския културен (ако не политически) кръг на Балканите (*Бикић В.* 2016).

Превод на български език – С. Горянова

ЛИТЕРАТУРА:

- Бикић В. 1990.** Византијска грнчарија са златним и сребрним премазом са Београдске тврђаве. – Годишњак града Београда, XXXVII, 63-67.
- Бикић В. 1993/1994.** Средњовековни укуп из Источног подграђа Београдске тврђаве. – Годишњак града Београда, XL/XLI, 43-57.
- Бикић В. 2016.** Трговински промет на централном Балкану (11-13. век): између неопходног и луксузног. – В: Процеси византинизације и српска археологија, ред. В. Бикић, Београд 2016 (под печат).
- Борисов Б. 1992.** Към въпроса за производство на керамика със златиста ангоба в югоизточна България. – Приноси към българската археология I. София, 188-193.
- Борисов Б. 2002.** Керамика и керамично производство през XI–XII век на територията на днешна Югоизточна България. = „Марица-Изток“ археологически проучвания, том 6. – Раднево.
- Дончева-Петкова Л. 1977.** Българска битова керамика през ранното средновековие (втората половина на VI – края на X в.). – София.
- Ерцеговић-Павловић С., Д. Мунџић. 1984.** Брза Паланка. – Ђердапске свеске II, Београд, 167-174.
- Јанковић Ђ. 1983.** Словенски град. Гамзиград, Касноантички дворца, Каталог САНУ 45. – Београд, 142-160.
- Поповић М., В. Иванишевић. 1988.** Град Браничево у средњем веку. – Старица XXXIX, 133-154.
- Чангова Й. 1992.** Перник, том III. Крепостта Перник VIII–XIV в. – София.
- Щерева И. 1977.** Принос към проучването на средновековната керамика в България (XI–XII в.). – Археология XIX, 3, 6-18.
- Baraschi S. 1989.** Ceramica eu angobă aurie (secolele XI–XII). – Studii și cercetari de istorie veche și arheologie, 40/2, 187-198.
- Barnea I. 1967.** Ceramica de import, Dinogetia I. – București, 229-276.
- Bikić V. 2015.** Context, Character and Typology of Pottery from the Eleventh and Twelfth Century Danube Fortresses: Case Studies from Morava and Braničevo, in: Actas do X Congresso Internacional a Cerâmica no Mediterrâneo. – Silves 2012, ed. S. Gómez, Silves 2015, 88-95.
- Holclajtner-Antunović I. et al. 2012.** Holclajtner-Antunović I., D. Bajuk-Bogdanović, V. Bikić, M. Stojanović. Micro-Raman and infrared analysis of medieval pottery finds from Braničevo, Serbia. – Journal of Raman Spectroscopy 43, 1101-1110.
- Minić D. 1974.** Les problemes de datation des ceramiques du site d'habitation medievale a Ribnica. – Balcanoslavica 3, 59-73.
- Popović M. 1999.** Tvrđava Ras. – Beograd.
- Shtereva I., M. Manolova. 2001.** About the problem of the origin of slip-coated ceramics from 11th-12th century Bulgaria. – Archaeologia Bulgarica 2001, 3, 57-63.
- Vilceanu D. 1972.** Ceramica cu factură superiorară, Pacuiul lui Soare I. – București, 108-119.
- Žeravica Z. 1974.** Die Keramik des XI. und XII. Jahrhunderts aus der Ansiedlung in Popovica in der negotiner Gegend und das Problem ihrer ethnischen Zuteilung den Slawen. – Balcanoslavica 3, 121-159.

Обр. 1. Керамика със златиста ангоба
 Fig. 1. Ceramics with golden engobe

ПРОФ. Д-Р БОРИС Д. БОРИСОВ
УЧЕНИЦИ И ПРИЯТЕЛИ

ВТУ „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“ И БЪЛГАРСКАТА АРХЕОЛОГИЯ

2

Българска
Първо издание

Технически редактор *Иван Илийков*

Формат 60x84/8
Печатни коли 55,5

ISBN 978-619-205-041-2

Предпечатна подготовка и печат:
Издателство „ИВИС“, 2016
гр. Велико Търново, ул. „Теодосий Търновски“ 25Е

